

Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine

Texte présenté et annoté par Ferenc Tóth, Bibliothèque d'études d'Europe centrale, 20 (Paris: Honoré Champion, 2017), 622 l.

A Lotaringiai-háznak az Osztrák Nemzeti Levéltárban őrzött fondjában igen érdekes kéziratot találunk a hódoltsági Magyarország visszahódításáról. Ez nem más, mint V. Károlynak, Lotaringia és Bar hercegének (1643–1690) francia nyelven írt hadi naplója. Tóth Ferenc munkájának hála, most filológiai alaposítással elkészített szövegkiadásban olvashatjuk ezt a forrást, amelyet monográfiával felérő tanulmány vezet be, egyaránt segítve a külföldi és a hazai olvasót abban, hogy eligazodjék Lotaringiai Károly életrajzában és a Magyarországon zajló oszmánellenes háborúk történetében.

A kiadott forrás Bécs 1683-as felmentésétől kezdve a keresztény koalíció ellen-támadásán, Buda visszafoglalásán át a második mohácsi csataként is emlegetett 1687. augusztus 12-ei nagyharsányi csatáig a herceg teljes magyarországi törökellenes hadjáratát felöleli, ráadásul Lotaringiai Károly utolsó háborús tetteit is magában foglalja, amelyekre a francia seregek 1688-as rajnai támadásának a következtében került sor, a pfalzi örökösödési háború során. Károly úgy gondolta, hogy a császári koronának nagyobb hasznára lehet a hirtelen megnyílt nyugati hadszíntéren, mint ha továbbra is a már szinte legyőzött törökök ellen harcol, ám folyamatosan kiújuló betegsége végül 1690-ben elvitte őt.

A napló tehát néhány esztendő történetét tekinti át, ám a kiadó bevezetője nem mulasztja el kiemelni, hogy a herceg már jóval 1683 előtt is harcolt a török ellen

Magyarországon. Már fiatalemberként is kitüntette magát az 1664-es szentgotthárdi csatában, amikor magának Montecuccolinak nyújtott segítséget csapatai élén. Később Károly jelentékeny szerepet játszott a nagy hadtudományi író műveinek terjesztésében. Ő vitte el Franciaországba Montecuccoli *Aforizmáinak* kéziratát, és adta át François-Louis de Bourbonnak, Conti hercegének, aki a mű francia nyelvű kiadását támogatta. (Tóth Ferenc egyébként korábban ennek a műnek is elkészítette francia kiadását: Raimondo Montecuccoli, *Mémoires ou Principes de l'art militaire*, sous la dir. Ferenc Tóth, préf. Jean-Pierre Bois [Paris : Institut de Stratégie Comparée, 2017]). A jövőben érdemes lenne megvizsgálni, hogy Montecuccoli hatása – amelyet Tóth Ferenc is kiemelt tanulmányában – mennyire befolyásolta Lotaringiai Károlynak a napló alapján is rekonstruálható hadtudományi elveit. Ez a vizsgálat annak ellenére is érdekes lenne, hogy amúgy nem lehetünk biztosak abban, hogy a hadi napló szövegét maga a herceg fogalmazta-e, vagy az ő kérésére valamelyik titkára.

A szövegkiadás fontos hozzájárulás a nemzetközi történettudományhoz. Lotaringia hercegének emléke hosszú ideig amolyan historiográfiai senkiföldjének számított: a franciák számára nem volt elég érdekes, mivel sohasem uralkodott a Franciaországhoz csatolt hercegségében, míg a magyar történészek az ország visszahódításával kapcsolatban más, nem feltétlenül francia nyelvű források alap-

ján tájékozódtak. A magyar historiográfia számára valószínűleg azért is érdekes lehet a napló, mert nemzeti szempontból semleges nézőpontból írja le mindazt a kellemetlenséget, amelyet a kuruc mozgalom a nemzetközi törökellenes szövetség számára jelentett az ország visszahódítása során. A Thököly Imrével kapcsolatos részletek különösen érdekesek. A fejedelem váradi bebörtönzéséről szóló oldalak a könyv egyik legizgalmasabb részletét alkotják (319–320).

A hadműveletek leírásában bővelkedő, részletező elbeszélés a kiadó jegyzeteivel együtt, amelyek többek között régióink helységneveit is segítenek azonosítani, igen gazdag forrásanyagot jelent a korszak hadtörténete iránt érdeklődők számára. Persze a haditechnikai részletek sokasága és az eseménytörténet aprólékos leírása nem könnyíti meg az olvasó dolgát. Saját kora mércéjével mérve azonban a napló a maga száraz stílusa ellenére sem nélkülöz minden irodalmi értéket. Bizonyos jellegzetességei alapján azt mondhatjuk, hogy a szöveg megfelel a kora újkori *ars historicák* által támasztott két legfőbb igénynek: annak, hogy a történelem erkölcsi példázatok gyűjteménye legyen, valamint annak, hogy – a nagy államférfiaknak a szövegben elszórt szónoklatai révén – retorikai modellként szolgáljon. Ami a történelem példázatoságát illeti, az egy olyan férfiú színre léptetésével valósul meg, akiben megtestesül a modern hadviselés ideális hadvezére: természetesen a főszereplő Lotaringiai Károlyról van szó. Jóllehet a szerző nem lép túl dokumentarista küldetésén a túlzásba vitt dicsőítés irányába, és a herceg dicséretében is jól láthatóan köti a diszkréció, bizonyos erények, amelyeket Károlyhoz köt, észrevehetően kapcsolódnak irodalmi toposzokhoz, vagy legalább-

is a szerző a történeti realitásokat a kor politikai-katonai irodalmának közhelyei szerint formálja meg.

Amikor a naplóban azt olvassuk Bécs felmentésének lehetséges módozataival kapcsolatban, hogy a herceg „pontosan tudta, hogy a szükséges dolgok elmulasztása [*le manquement des choses nécessaires*] néha a legerősebb elhatározásokban is nagy változásokat hoz” (186), akkor nem nehéz felfedezni az itt alkalmazott szókincsben a *Fortuna–Occasio* allegóriapár elemeit, vagyis azt, hogy a hadvezérnek nem szabad elszalasztania a kedvező alkalmat, amely a katonai-politikai események sodrában a cselekvésnek mindenkor parancsol. A katonai döntés elméletének a gyakorlatba történő átültetése mellett a napló azt is megmutatja, hogy a jó hadvezér mint a hadműveleteknek nem csupán irányítója, hanem tevőleges résztvevője, testi épségét is kockára veti, ha úgy helyes. A hadvezér személyes bátorságának és jelenlétének sarkalatos kérdése olyan toposz, amelyet Julius Caesarig visszavezethetünk, aki maga is pajzsot ragadott és az első sorban harcolt egy belgák elleni híres csatájában, hogy lelket öntsön elbátortalanodott embereibe (*De bello Gallico*, II, 25). A naplóban a herceg is sisakot nyom fejébe, hogy így bátorítsa 1686. július 27-én egy törökellenes roham alkalmával Buda ostroma alatt: „A herceg ezt [katonái rendezetlenségét] azonnal észrevette, és sisakkal fejében, karddal kezében személyesen is megjelent a várfalon ütött résnél. Jelenlétére embereink újult erővel támadtak, és hamarosan nagyobb lendülettel hágtak fel a résre, mint az első alkalommal” (363). Amikor pedig Lotaringiai Károly ugyanebben az ostromban egy lövészárkot keres fel, „személyes jelenléte, valamint a gyalogságunkban

égő vágy, hogy minél előbb elfoglalják az erősséget, a munkásokat úgy fellelkesítette, hogy nemcsak a fedezék mennyezetét [plafond] fejezték be még aznap éjjel, hanem sokat haladtak azzal a tüzelőállással [logement] is, amelyet a herceg a toronyra tervezett” (389).

Fortuna istennő megszelídítését és a herceg személyes bátorságát az éberség erénye is kiegészíti, amelyet a szerző a Buda elleni általános roham előkészítése kapcsán is kiemel: „Ám mivel a nagy hadvezérek [les Grands capitaines] semmit sem hanyagolnak el, ami a háborút érinti, a herceg nem érte be azzal, hogy megerősítette a támadásoknak leginkább kitett részeit a táborának, hogy ellent tudjanak állni a nagyvezír próbálkozásainak, ha megjelenne vonalainknál, hanem gondoskodott arról is, hogy ne tudja őt zavarba hozni, miközben az erősséget támadja.” (396.) Vegyük észre, hogy itt a terminológiában a hadtudományi irodalom *gran capitano / perfetto capitano* hagyományával van dolgunk, amely többek között Paolo Giovio életrajzai és Henri de Rohan herceg Zrínyi Miklós által is ismert *Parfait capitaine* című művének (1631) nyomán az ideális hadvezér erényeit igyekezett számba venni és leírni, illetve rendkívüli haditettek példáin megmutatni. Az a kép, amelyet a napló szerzője a hercegről alkot, a 16–17. század hadtudományi nevelésében fontos szerepet játszó könyves kultúra felől értelmezhető (lásd a témában ezt a recens tanulmánykötetet: *Books for Captains and Captains in Books: Shaping the Perfect Military Commander in Early Modern Europe*, ed. Marco Faini, Maria Elena Severini [Wiesbaden: Harrassowitz, 2016]; magyarul pedig Hausner Gábor írt a témában kitűnő monográfiát: *Márs könyvet ol-*

vas: Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom [Budapest: Argumentum, 2013]). A *perfetto capitano* katonai szaktudását e modell alapján úgy kell elképzelni, mint a tapasztalat és a történeti példák közötti szakadatlan párbeszéd eredményét. A napló is kiemeli Károly herceggel kapcsolatban mind gazdag személyes tapasztalatát, mind pedig a múltbéli haditettek széleskörű ismeretét. Annak köszönhetően tehát, hogy a herceg „hozzá volt szokva azokhoz a zavarokhoz és változásokhoz, amelyek rendszeresen előfordulnak a különféle szövetséges csapatokból álló seregekben” (451), Károly minden más tábornoknál megfontoltabban képes mérlegelni a kérdést, hogy megostromolja-e vagy sem Eszék vagy Eger várát. Egy alkalommal, mint a napló is hangsúlyozza, az oszmánellenes háborúk egyik közelmúltbéli eseményének ismeretének köszönhetően Károly, hogy a török vezérek által állított csapdát el tudta kerülni: IV. Murád (1612–1640) hadicseleit ismerve, azok példáit a saját jelenére alkalmazva a herceg helyesnek bizonyuló taktikai döntést hozott (260). A jövőben érdemes lenne feltárni a herceg történelmi olvasmányait, főleg a török háborúk tárgyában.

A hadi napló lapjain végighúzódik egyfajta párhuzam a modern haditechnika mély ismerete és bizonyos, kissé anakronisztikus jelenségek között, amely utóbbiakat az előkelő harcosok ősi becsületkódexéhez köthetünk. A napló anonim szerzője mint a herceg dicsőségének kovácsa pontosan megmutatja, hogy Károly nem hanyagolta el mindazt, amivel saját rangjának tartozott. Egy különösen érdekes epizód hercegi (*duc*) címéhez való ragaszkodását emeli ki. Mivel Mainz 1689-es ostroma idején az ellenséges tábor küldöttei olyan dokumentumokkal keresik

fel őt, amelyek Károly hercegeként (*prince Charles*) szólítják őt meg Lotaringia hercege (*duc de Lorraine*) helyett, elküldi őket, és csak akkor hajlandó őket ismét fogadni, amikor helyesen címzett papírokkal a zsebükben térnek vissza (560). Egy másik helyen az elbeszélő fontosnak tartja elmondani, hogy a törökök a herceget a „keresztények vezírjének” hívták (468). Lotaringiai Károly így azoknak a keresztény lovagoknak a sorát gyarapíthatta, akiket a pogány olyannyira félt és tisztelt, hogy saját nyelvén adott neki nevet. Ilyen volt Cid, vagy hogy magyar példát is említsünk, a rettegett „fekete bég”, Nádasdy (II.) Ferenc is.

Az olykor modern, olykor archaikus harci erények mellett a herceg diplomáciai képességei is nyilvánvalóak a napló alapján. A pfalzi örökösödési háború idején pl. politikai diszkréciójáról tanúbizonyságot téve a Bonn bevételéért járó dicsőséget átengedi a brandenburgi választónak, hogy ezzel a lovagias gesztussal is lekötelezze őt (597). Mindez az *ars historicák* másik fontos követelményéhez vezet minket, vagyis a retorikai teljesítményhez. Az illusztris személy szájába adott szónoklat, oráció a történészek írói tehetségének va-

lódí próbaköve volt – ebből a szemszögből a szöveg már korántsem olyan gazdag. Azonban a szerző kétségtelenül érdeklődik a diplomáciai érintkezés retorikája iránt, ami abban is megnyilvánul, hogy a napló számos ponton reprodukálja a herceget, a többi keresztény generális és az oszmán vezérek között lezajlott levélváltások, tárgyalások dokumentumait. Károly a tárgyalás művészetében különösen jártasnak bizonyul, amikor Erdély Habsburg uralom alá való vonásának feltételeit tisztázza a fejedelemség képviselőivel (459). Maga a herceg pedig valódi *elogium* tárgyává válik, amikor a legyőzött budai aga a sátrába megy, hogy leboruljon előtte (401). A katonai vezetés belső konfliktusai, intrikái, a fegyverszüneti tárgyalások, a levélváltások és a harcmezőn zajló drámai jelenetek át- meg átszövik a látszólag túlságosan is száraz narrációt. Talán nem túlzás azt mondani, hogy a most kiadott forrás nemcsak bőséges eseménytörténeti elbeszélés, amely arra vár, hogy hadtörténetészek feldolgozzák, hanem olyan szöveg is, amely valóságos tárháza azoknak a katonai és politikai erényeknek, amelyekből a kora újkori fejedelem irodalmi alapra építkező identitása összeállt.

Förköli Gábor

Ferenc Rákóczi II: *Confessio peccatoris*: The confession of a sinner

Translation, notes by Bernard Adams, preface by Robert Evans, essay by Gábor Tüskés (Budapest: Corvina, 2019), 386 l.

Memoirs. The memoirs of Prince Ferenc Rákóczi concerning the war in Hungary 1703 to the end

Translation, notes by Bernard Adams, essay by Gábor Tüskés (Budapest: Corvina, 2019), 239 l.

Bernard Adams fordításának köszönhetően II. Rákóczi Ferenc írói életművének két, politikatörténeti és irodalmi szempontból is kiemelkedő fontosságú darabja, az *Egy bűnös vallomása (Confessio peccatoris)* és *Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig (Mémoires)* vált elérhetővé az angol nyelvű olvasóközönség számára. A Rákóczi írói pályafutását markánsan meghatározó két prózai mű angol nyelven történő megjelentetése igen időszerű volt, tekintve, hogy az elmúlt években nemzetközi szinten is egyre növekvő figyelmet szentelnek a közép-európai irodalomtörténeti kutatásoknak, melynek fontos részét képezi a magyar és erdélyi irodalmi hagyományok vizsgálata is. Adams fordítása tehát nem csak a szűk értelemben vett Rákóczi- vagy kuruckorkutatások területén számít hiánypótló munkának, hanem alapvető forrásszövege lehet a magyar történelem 18. századi eseményeinek, politika- és eszmetörténeti tendenciáinak értelmezésében is.

A *Confessio* latin kéziratának első oldalán olvasható feljegyzésből tudjuk, hogy Rákóczi 1716 karácsonyán fogott bele vallomásának megírásába Grosbois (ma: Yerres) kamalduli kolostorában. Ezt a munkát a szerző azonban néhány hónappal később, 1717 tavaszán ideiglenesen félbeszakította, hogy még a törökországi

emigráció előtt elkezdhesse a *Mémoires*-t, azzal a célkitűzéssel, hogy az 1703-tól 1711-ig tartó szabadságharc eseményeit dokumentálja, és értelmezze a mozgalom bukásának lehetséges okait (igaz, ez a szerzői szándék, ahogyan arra a későbbiekben kitérek, nem valósul meg hiánytalanul). A két művet gyakorta emlegetik Rákóczi írói identitásának két pólusaként, és valóban: első olvasatra erőteljesen hat a műfaji és tartalmi kontraszt, amely azt az érzetet keltheti az olvasóban, hogy két, egymástól teljesen független szöveget olvas. Azonban, amint azt a *Confessió*hoz írt kísérőtanulmányában Tüskés Gábor is hangsúlyozza, a két mű nem értelmezhető egymás nélkül, hiszen csak az együtt-olvasás folyamatában, Rákóczi folyamatos önreflexiója nyomán bontakozik ki a fejedelem összetett személyisége, sajátos történelem- és hitszemlélete. Ilyen értelemben a *Confessio* és a *Mémoires* már a keletkezés folyamatában összefonódott: az előbbi átható vezeklő hangnem, az eleve elrendeltetés, az elkövetett bűnökért még a földi életben történő bűnhődés hite alapjaiban határozza meg az emlékiratok narratíváját is.

Az első kötetben foglal helyet a *Confessio* angol fordítása, melyhez Robert Evans oxfordi történész írt előszót. Mindkét kötetet Tüskés Gábor tanulmánya

zárja. Evans tanulmányában először kontextualizálja a szöveget, és röviden összefoglalja Rákócziinak a korabeli nemzetközi politikai színtéren játszott szerepét, reflektálva a fejedelem változó megítélésének politikai és ideológiai okaira. Ahogyan Evans is kiemeli, Rákóczi szerzői munkásságának értelmezéséhez elengedhetetlen annak megértése, hogy személyiségében egyszerre érvényesül a vezető, a politikus és a keresztény hívő identitása.

A *Confessiót*, Rákóczi ágostoni inspirációjú vallomását a 18. századi spirituális-vallásos latin nyelvű irodalom egyik reprezentatív alkotásaként tartjuk számon, mely, ahogyan arra kísérőtanulmányában Tüskés Gábor rámutat, átmenetet képez a keresztény vallomások és a profán, ugyanakkor spiritualitással átítatott önéletírás között. A műfaj perspektívájából nézve tehát a mű előremutat a 18. század második felében kibontakozó szentimentalista önéletírásra, melyet gyakran Jean-Jacques Rousseau *Vallomásaival* azonosítunk. A *Confessiót* jellemző eklektikusság már csak azért is figyelemre méltó, mert jól illeszkedik a 17–18. századi főárambeli irodalmi tendenciákba. Eltérően a vallásos önéletírás konvencionálisnak nevezhető formáitól, a *Confessio* több műfajt is egyesít magában: a meditatív részeket megszakítja egy-egy narratív betét vagy éppen útleírás; és fordítva, az imák, könyörgések beépülnek a narratívába, a történeti reflexiókba. Az egész írást áthatja az ágostoni szellemiség, ugyanakkor egyértelműen érzékelhető a Port-Royal-i *én*-írás, a francia janzenizmus erőteljes hatása is. Tudjuk, hogy a sárospataki és rodostói könyvtárakban fellelhető francia nyelvű könyvek jelentős hányada janzenista ihletettséggű, és a világi moralista írások mellett Rákó-

czi olyan Port-Royal-i gondolkodók műveit olvasta, mint Antoine Arnauld, Pasquier Quesnel vagy Pierre Nicole. Szerteágazó műveltségének és szemléletmódjának köszönhetően Rákóczi kitágította a klasszikus keresztény vallomás határait. A *Confessiónak* a magyar önéletírásban betöltött jelentőségét Tüskés Gábor az angol Samuel Pepys *Naplójához* hasonlítja. A mű keletkezéstörténete, az írói szándék és a műfaji sokréttűség mind olyan tényezők, amelyek a Rákóczi vallomását a magyar és erdélyi emlékirás sajátos példájává teszik: a *Confessio* a megbánás, a vezeklés hangnemében íródott, és annak az átmeneti időszaknak a lenyomata, amelyben a fejedelem az ágostoni hitszemlélet segítségével próbál lelki békét találni a szabadságharc bukása és száműzetése után. Az írói én kibontakoztatásának folyamata tehát nem csupán önigazolásra, a politikai kudarcok megmagyarázására szolgál, hiszen az írás, az önreflexió, az önkritika gyakorlása Rákóczi számára spirituális gyakorlat is egyben, útkeresés, egy új, a korábbi bűneitől megtisztult én megalkotásának folyamata.

A *Confessio* fordításába a legnagyobb kihívást talán az jelenti, hogy a francia irodalmi hatás az eredetileg latinul megírt szöveg stilisztikai jellemzőiben is megmutatkoznak: a többszörösen összetett, bekezdésnyi hosszúságú mondatok, a szabad bővítmények halmozása, a közbevetések, a mondatközi felkiáltások, valamint az elokvens, patetikus tónus mind utalnak a klasszikus francia stílus jelenlétére. A szöveg szerves részét képező metaforák és allegóriák az ágostoni és a janzenista konceptuális gondolkodás visszhangjaként poétikus magasságokba emelik a *Confessiót*. A latin nyelvű kézirat először 1876-ban jelent meg, majd ezt követte

1903-ban a magyar nyelvű fordítás kiadása. Az eredeti kézirat francia nyelvű fordítását a kamalduli szerzetes, Chrysostome Jourdain készítette el a Rákóczi halálát (1735) követő néhány évben. A francia fordítás néhány részletének modernizált változata először 1979-ben jelent meg a Corvina kiadó gondozásában, a *Mémoires* szövegével egy kötetben. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi Osztálya nemrégiben fejezte be Jourdain francia nyelvű kéziratának kritikai kiadását, melynek megjelenése 2020-ban várható a francia Champion kiadónál.

Bernard Adams angol nyelvű fordítása hitelesen adja vissza a *Confessio* hangulatát és erőteljes spiritualitását. A fordítás az 1876-ban kiadott latin szöveg és Szepes Erika 1979-es magyar fordítása alapján készült. Modernizált nyelvezetének köszönhetően a szöveg érthető, s ezáltal a tartalom könnyen hozzáférhetővé válik a mai olvasó számára. A helységnevek aktuálisan elfogadott formájukban szerepelnek, a kevésbé ismert hely- és személynevek magyarázata lábjegyzetben szerepel. Adams fordításának stílusa lendületes és gördülékeny. A latin szöveggel és Jourdain korabeli francia fordításával összevetve megállapíthatjuk, hogy bár Adams fordításában javarészt megőrizte az eredeti szöveg fentebb említett stilisztikai tulajdonságait, az angol szöveg jobb, könnyedebb olvasási élményt nyújt. Köszönhető ez annak, hogy a többszörösen összetett mondatok, összehasonlítva a párhuzamos francia szöveghelyekkel, nem keltik a szintaktikai nehézség hatását, a grammatikai viszonyok egyértelműek, a fordítás tiszta, logikus nyelviséget tükröz. Emellett Adams fordításának központozása sokkal szisztematikusabb, mint a francia szövegé. A fordító hú maradt az

eredetihez abban a tekintetben, hogy a többszörösen összetett mondatokat általában nem osztotta fel különálló mondatokra, hanem a latin szövegben alkalmazott pontosvesszővel megtartotta az azok közötti relációt, viszont minden egyéb központozási kérdésben az egyszerűsítés, illetve az ortográfiai modernizálás mellett döntött. Kifejezetten látványos ez a döntés azokban az esetekben, ahol a halmozott melléknévi bővítmények között hiányzik a vessző a francia szövegben (a központozásban megjelenő következtelenségre magyarázatot adhat az a tény, hogy Franciaországban a helyesírást csak a 19. század első felében intézményesítették).

A Rákóczi egyik legfontosabb politikai írásaként számon tartott *Mémoires*-t olvasva kirajzolódik a szerző egy másik enje, a politikus és fejedelem, aki emlékirataiban arra törekszik, hogy dokumentálja a szabadságharc mozzanatait, és a nemzetközi diplomáciai világ elé tárja a mozgalom bukásának okait. A *Confessiótól* eltérően a *Mémoires* eredetileg francia nyelven íródott, valószínűsíthetően azért, mert vallo-másával ellentétben Rákóczi emlékiratait a nagyközönségnek szánta. Ahogyan azt már megelőlegeztem, a szerző célkitűzése, hogy egy objektív, dokumentatív értékű művet írjon, nem valósul meg hiánytalanul: az elbeszélésben erőteljesen érvényesülő szubjektív hangnem, a karakterrajzok és a fejedelem vallási meggyőződésen alapuló történelemszemlélete nyomán a *Mémoires* inkább hat önéletrajzi elemekkel vegyített politikai védőbeszédnek, öngazolásnak. Az eleve elrendeltetés, az elkövetett bűnökért még a földi életben történő bűnhődés hite áthatja az egész művet – hasonlóan a *Confessio* gondolatvilágához, hívja fel figyelmünket Tüskés Gábor. Az emlékiratok spirituális-vallásos jellegét

mutatja az is, hogy a szerző művét az Örök Igazságnak dedikálja, és elbeszélését Istenhez intézett fohással zárja.

A *Mémoires*-t először 1739-ben adták ki Hágában, Jean Neaulme nyomdász és könyvkereskedő megrendelésére, az *Histoire des Révolutions de Hongrie* című antológiában. Ismeretes, hogy Rákóczi még életében, a rodostói száműzetés alatt átnevezte és javíttatta a francia szöveget. Hadd reflektáljak röviden a *Mémoires* műfaji sajátosságaira, mielőtt kitérnék annak nemzetközi irodalmi jelentőségére és az angol fordításra. Elmondhatjuk, hogy Rákóczi emlékiratai illeszkednek a kor európai memoárhagyományába: a személyes hangnem, a szubjektív reflexiók részét képezték ennek a műfajnak, gondoljunk csak Retz bíboros, Saint-Simon vagy François de La Rochefoucauld emlékirataira. La Rochefoucauld *Mémoires*-ját (1662) éppen ez az alig leplezett szubjektivitás, a narratíva énközpontúsága teszi irodalompszichológiai tekintetben igazán érdekessé. A szerző ellen elkövetett vagy elkövetettnek vélt igazságtalanságok, az öngazolás, a külső körülmények hibáztatása közös strukturáló elemek e két, egymástól független írásban. Az énközpontú beszédmód ellenére La Rochefoucauld *Mémoires*-jai fontos helyet foglalnak el a francia történetírásban, hiszen értékes leírást ad a Fronde-ról és a mozgalomban részt vevő arisztokrácia kapcsolati hálójáról. Ugyanígy nem alábecsülendő Rákóczi emlékiratainak jelentősége sem, hiszen más forrásból nem elérhető információt szolgáltat a szabadságharcról. Sokat elárul a mű nemzetközi fogadtatásáról, hogy széles körben olvasták és idézték, s

a szerző további sorsát is figyelemmel kísérték. A száműzött Rákóczi szerepel Voltaire *Candide*-jában is: „Kunigunda edényt mosogat odaát a Propontis partján, mégpedig egy oly hercegnél, akinek magának sincs sok edénye; rabnő lett szegény egy volt uralkodónak, Rákóczinak a házában, az meg a szultán kegyelméből napi három talléron él a menedén...” („Candide vagy az optimizmus”, in *Kisregények*, A világirodalom Klasszikusai, előszó Benedek Marcell, ford. Gyergyai Albert [Budapest: Új Magyar Könyvkiadó, 1955], 215.)

Akárcsak a *Confessio* esetében, a *Mémoires* angol fordítását is stilisztikai tisztaság, lendületes elbeszélésmód jellemzi. A két kötet egymás utáni olvasása nem okoz diszsonanciát, sőt a műfaji és tartalmi különbségek ellenére nagyon jól harmonizálnak egymással, köszönhetően a fordítás szisztematikusságának és annak a sajátos fordítási stílusnak, amelyet Bernard Adams belevitt a szövegekbe. Különösképpen kiemelendő az az alaposság, amellyel a lábjegyzetek készültek: a releváns történeti, irodalmi és bibliai információkat tartalmazó jegyzetek lényegre törőek, világosak, és segítik a magyar történelem e periódusában nem jártas olvasót a két mű keletkezésének kontextualizálásában, az események nemzetközi szinten való elhelyezésében. A kötet végén lévő válogatott bibliográfia tartalmazza a témában megjelent, egyelőre javarészt francia nyelvű szakirodalmat. Bernard Adams élvezetes és hozzáértő fordítása kétségkívül pozitívan járul majd hozzá a 18. századi magyar és közép-európai irodalomtörténeti kutatásokhoz.

Aradi Csenge Eszter

Vaderna Gábor: A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben

(Budapest: Universitas Kiadó, 2017), 656 l.

Vaderna Gábor második könyve, *A költészet születése* már címének parodisztikusan tág témamegjelölése által is magába sűríti egy irodalomtörténet-írói hagyomány kultikus beszédmódjának emlékét, így a szerző a címadással is reflektál narratívájának illuzorikus jellegére.

A borítón a Magyar Nemzeti Galériában található Ferenczi István-szobor, a *Pásztorlányka* (*A szép mesterségek kezdete*) metszete látható, amelyet Berkovetz József készített Josef August Schöfft rajza alapján. A szobrot Ferenczi Olaszországban faragta, története szerint a leány tőle távozó szerelmének árnyékát karcolja a homokba, hogy emlékezzen majd rá. A szobrász elkészülte után hazaküldte művét, és a magyar nemzetnek adományozta. A metszet először 1825-ben jelent meg a *Hébe* című zsebkönyvben, Kazinczy Ferenc epigrammájával együtt. A rövid kis költeményben a költői hang az alkotás indítékaira kérdez rá, és a versben lelhető válasz szerint a cselekvés szintisztán szakrális eredetű. Ennek a modern alkotói attitűdnek a megjelenését jelöli meg a szerző a mai értelemben vett költészet születéseként, és a könyv arról az időszakról szól, amikor sok más típusú költői intenció közül ez az egy kiemelkedett. Ahogyan azonban az alcímből is kiderül, a kötet éppen az archaikus, később eltűnő hagyományok társadalmi környezetét vizsgálja, ilyenformán nem közvetlenül a megszülető új költészeti formára koncentrálna, hanem éppen a szülés körülményeire, előzményeire és magukra a szülőkre.

Vaderna Gábor két nagyobb költészeti hagyományt különít el a modern poézis

genezisét vizsgálva, és esettanulmányokban rendszerezi a főbb 18–19. századi lírai tradíciókat. A könyv két, némileg különálló gondolatmenet mentén épül fel. Az egyik irányvonal a szerző saját kutatásainak kérdésfeltevés-története, átszínezve a korábbi paradigmák leépítésével és saját irodalomtörténet-érvrendszerének kidolgozásával, a másik a bő évtizede gyűlt ismeretanyag retrospektív, használat-elvű rendszerezése egy külföldi módszertanokat is szervesen bevonó, részletesen kidolgozott irodalomtörténeti narratíva megteremtése által. A szerző egy esztétikai és kanonikus szempontokat tudatosan háttérbe szorító, az irodalom társadalomtörténeti beágyazottságára fókuszáló vizsgálati módszert alkalmaz (nemcsak terjedelmét tekintve) jelentős szövegtömeget vizsgál, s a legkevésbé sem csinál titkot abból, hogy az általa követett szempontok és összegyűjtött irodalmi szövegek közel sem rendezhetők átfogó rendszerbe problémamentesen.

A kötet elején egy anomáliás jelenség kiemelésével indít, amikor az irodalomtörténeti elbeszélésekbe nem illeszkedő 19. század eleji líratörténet kérdésére hívja fel a figyelmet. Miért feledkezett meg csaknem az összes eddigi irodalomtörténet több évtizednyi lírai termésről? Robosztus bevezetőjében Vaderna szikár vázra bontja az jelenség generálójának, Toldy Ferencnek az úgynevezett „hegycsúcsos szerkezetű” narratíváját, felfejti annak ellentmondásait, reflektál Toldy módszertanának hagyományozódására, és egy esztétörténeti áttekintéssel meg-

támogatott biedermeier-kitérő után eljut Szegedy-Maszák Mihály 1980-ban publikált monográfiájához. Felfedez benne egy fókuszváltást, és rokonítja a formatörténeti megközelítést saját módszertanával, megteremtve ezzel egyfajta kontinuitást a korábbi, átalakulás-elvű folyamatleírások és a normatív elvárásokat mellőző elbeszélés között. De ez még csak az irodalomtörténeti szempontú magyarázat a fentebb megfogalmazott, Vaderna által feltett kérdésre. A könyv a 19. század elején gyorsan lejátszódó társadalmi struktúraváltással indokolja az intézményesülő kultúra átalakulását, amely szerint az arisztokrata műveltségszerkezet szélesebb rétegek számára válik adaptálhatóvá, minnek következtében kissé paradox módon maga a főúri kultúrahasználat veszítette el professzionális jellegét. Az olvasó eleinte óhatatlanul is úgy érzi, mintha a két külön érvelés két külön közönségnek szólna, hogy a szerző érvelése lassan meggyőzi róla, hogy mindkét vizsgálati módszer eredményei egy irányba mutatnak.

Miután lebontotta a korábbi irodalomtörténeti keretrendszereket, Vaderna igyekszik – még mindig a bevezető keretein belül maradván – a líratörténet korábban kirostált forrásait újrarendszerezni, és szempontjait körültekintően megindokolni. Munkájának ezen része kiemelten fontos, hiszen szintetizálja és elemzéseiben fel is használja az elmúlt negyven év elméleti felvetéseit. Ilyen értékelt irányvonal például a magyar líratörténet nyugat-európai áramlatokkal való összehasonlítása Mezei Márta nyomán, vagy az irodalomtörténet posztkantiánus olvasatára tett kísérletek Rohonyi Zoltán munkásságában, a 18–19. századi, egykorú kanonikus filozófiai-esztétikai gondolkodásmód elemzése, amely Balogh Piroska

és Fórizs Gergely nevéhez fűződik, továbbá a közköltészeti források irodalomtörténeti elhelyezése Csörsz Rumen István és Küllös Imola munkája alapján értékelve. Ezek a szemléleti keretek egy egységesnek tűnő, kortárs irodalomtörténeti iskola különböző ágazataiként látszanak beépülni Vaderna monográfiájába, míg maga a szerző korábbi kötetének tanulságait is felhasználja, hiszen esettanulmányainak egy része a reprezentatív társadalmi események irodalmi lecsapódásaiként kerülnek a vizsgálat homlokterébe. Ehhez szorosán kapcsolódik egy másik érdeklődési irány, amely a rendi költészethez fűződően összeköti Bíró Ferenc felvilágosodásról szóló monográfiájának íróbarátokra tett megállapításait az episztola – Labádi Gergely által feltérképezett – német nyelvű vonatkozásaival, mígnem eljut a költészet paradigmaváltásának középpontjához, mondván: „a költészet nagy újdonsága a társalgás maga” (73). Ezt az irodalmi hagyományt a csiszoltsággal, a gentlemaneszménnyel és a politikai nyelvvel Takáts József és Bodrogi Ferenc Máté friss kutatásai kötik össze. Elemzésének másik fontos szempontja az irodalmi szövegek hordozóinak mediális vizsgálata, az irodalmi kultúrpraxisok elkülönítése, továbbá fontosak a poétikatörténeti változások, a kulturális intézményrendszerek átalakulásai, és mindemellett hangsúlyt fektet maguknak a szövegeknek az elemzésére is, elsősorban a lírai szubjektumkompozíciók vagy a toposzok feltérképezése révén, de nem egyszer előfordul, hogy a szerző Szilágyi Márton Csokonai-monográfiájához hasonlóan textológiai megfontolások nyomán jut el egy-egy új megállapításhoz.

A költészet születése túlmutat a magyarországi irodalomtörténeti irányvonalak összehangoló alkalmazásán. Vaderna szá-

mos olyan külföldi szakirodalmi regisztert beemel, amely nemzetközi kutatócsoportok munkáinak alapfeltevései volt az elmúlt fél évszázadban. Némelyik mára már inkább tekinthető korábbi módszertani irányzatok jelentős (és persze megkerülhetetlen) vízióinak, mint például a szerző által régóta hivatkozott Ernst Cassirer, vagy a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozását leíró Jürgen Habermas (akinek nézetei Vaderna előző könyvében még jóval nagyobb súllyal voltak jelen). De ide sorolható Peter Burke több nagy ívű munkája is, és Burke-ről talán túlzás azt állítani, hogy Vaderna szakírói stílusára is hatással volt. Vaderna Gábor szerzői hangvételének sajátossága, hogy a régi szöveget és azok mai szemmel sokszor nevetségesnek és groteszknak ható jelenségeit kellő humorral szemléli. A klasszikus német, angol és francia szerzők munkáin túl sokszor 18–19. századdal foglalkozó magyar és külföldi történészek hivatkozási pontjaiig visszamenően emel be számos olyan szerzőt, akikkel kiegészítve a mintegy százötven oldalas irodalomjegyzék már túlmegegy a pusztán hivatkozási szándékon, és a kötet egésze olyan művek gyűjtőpontjaként funkcionál, amely meghatározó lesz egy teljes irodalommal foglalkozó generáció számára, sőt, már most is az. Ebben a diskurzus-univerzumban sokszor nehéz kiigazodni, s maga a szerző is érzékeli az egymás mellett élő történeti meghatározások, vizsgálati módszerek, diskurzusok feszült viszonyát, ahogy az például a szerzőség és az irodalmi piac kapcsán Foucault és Chartier írásaiban felmerül (209). S persze arról a tekintélyes mennyiségű és típusú irodalmi műről sem érdemes megfeledkezni, amelyeknek egy része kézirat- és levéltárak mélyén pihelve is példává vált arra nézvést, hogy milyen sokféle típusú és

funkciójú kézirat és irodalmi alkotás van még, amelyeket korábbi irodalomtörténeti narratívák nem kívántak vagy képtelenek voltak kontextualizálni. Ezekhez jelent izgalmas és nem egyszer szórakoztató fogódzót Vaderna Gábor könyve, amely elfeledett költészeti hagyományok használati-olvasati útmutatójaként is kiválóan működik.

A bevezetőn túl a rendi (és azon belül is a beiktatási) költészettel indító fejezet rögtön az elején olyan meglepetésekkel szolgál, amelyek az alkalmi versek közelebbi vizsgálatához csinálhatnak kedvet: számos érdekesség közül érdemes például Nagy János 1820-as laudációját kiemelni, amely Rudnay Sándor érseki kinevezése apropóján „szerelmi toposzokkal szólítja meg az érseket” (119), s miközben az érsek termetét női attribútumokkal vétezi fel, tudós mivoltáról is értekezik. Ugyanilyen, laikus számára szokatlan képet tárnak elénk a második alfejezetben a József nádor Alexandra Pavlovnával kötött esküvőjére íródott epithalamiumok is, amelyek nagy szabadsággal variált mitológiai alakokká formálják a rangos ifjú házasságát, de a szerelemre utaló versek mellett nem ritka a házasságuk diplomáciai és hadi-stratégiai jelentőségéről szóló költemény, sőt, még a lakodalmi költészetre jellemző beszédhelyzet sem. Vaderna Dessewffy József anti-epithalamiumát sem hagyja ki a kötetből, amely szatirikus hangvételével az epithalamiumok formai jellegzetességeire hívja fel a figyelmet, és a főrangúak között terjedő kéziratosságot nyilvánosság közegére, valamint az esküvői költészet bárdköltészettel való rokonságára is rámutat (167). A *Temetés* című alfejezet a már válfélben lévő Teleki László gyászkölteményeit elemzi körültekintően. A Telekiek több mint két évszázadon, sok generáción

átívelő költői-írói-tudományos-politikai ambícióit figyelembe véve, Vaderna a kiskorától kezdve írni és alkotni szerető Teleki Lászlóról is érzéletes portrét fest. A témában az egyik legismertebb, kifejezetten atipikus és üdítően izgalmas példa a Teleki Máriáról írott gyászkölteménye (*Egy jó aszszony' képe*) és az 1801-ben megjelent *Néhai G. Teleki Mária' sirhalma* című emlékező kiadvány. Az ebben található költeményeket elemezve mutatja be Vaderna az udvarinál alacsonyabb rangú közegekben a gyász és a személyesség reprezentációját, majd később Teleki (III.) József 1817-es halála kapcsán az együttérzés, a vigasztalás példáira is kitér. A negyedik részben Vályi Klára példája kapcsán a mecénatúra és a női írásbeliség kérdésére tér ki. Itt talán szükségszerűen de hosszasan kitér a Vályi-levelezés szövegközléseinek filológiai sajátosságaira is, mindezt azért, hogy végül rávilágítson, hogy Vályi a rendi költészet reprezentatív típusain túl újszerű szerepekben jelenik meg az író társaival váltott episztolák révén. Túl azon, hogy tanítvány, mester, özvegy (és női) minőségében vált verses leveleket, az igazán érdekes az, ahogy Vaderna levezeti, miképp fordul Vályi a rendiség teréből az irodalmi térbe átlépve, a hagyományos rendi reprezentációs sémákat felhasználva, majd azokat fokozatosan elhagyva, egy öntudatos női éntudatos formálás felé. Ezt követően a kötet ismét a Telekiek felé fordul: Teleki (II.) Ferenc költészete kapcsán mutatja be, hogy a 18. századi főúri műveltségbeli hagyományokat a 19. századi polgárosuló köznemesi rétegek által működtetett intézmények „partvonalon kívülre helyezték mindazokat, akik létrehozták e struktúrákat” (248).

A könyv 279. oldalán érkezünk el a második, közköltészetről szóló fejezethez. Ez a költészet noha részben rituális

társadalmi gyakorlatokhoz kapcsolódik, különös módon maradt kívül a kultúra intézményesülési folyamatán. Vaderna a folklorizálódott szövegek újrafelfedezése és elit kultúrába való visszailleszkedése kapcsán fejtegeti a társadalmi használat különböző módozatai által sokszorozódott szövegidentitások kérdését (308). Másrészt itt a közköltészet vizsgálata kapcsán a szerző a irodalmiság fogalmához köthető folyamatot is megragadja, amikor a költészet már „elsőrendűen a könyvek világába utaltatik” (312), vagyis a verset elsősorban elolvassuk és csak másodsorban *hangzik*.

A méltatlanul alulreprezentált egyházi költészet területét a harmadik fejezet dolgozza fel. Ehhez a részhez Kis János superintendens figuráján keresztül jut közelebb az olvasó. Kisével a német populárfilozófiához és az úgynevezett konzervatív felvilágosodás fogalmához nyúl vissza Vaderna, és azt értékeli, hogy Kis életelveit és filozófiai gondolatait a költészetén keresztül kívánta kommunikálni, ami atipikus példája az egyházi verselőknek, mégis tetten érhető benne a költészethez való viszony lassú átalakulása. A negyedik fejezet az érzékenység utóéletével foglalkozik, amely a korábbi oldalakon is felbukkan, itt viszont nemcsak mint 18. századi eszme, hanem a modernitás geneziseként is előkerül, és Kisfaludy, Csokonai művei, valamint Sebestyén Gábor „hasonszőrű, ezeket imitáló” szövegei alapján mutatja be az érzékeny verskultúra tündöklését és leáldozását, valamint azt a folyamatot, ahogyan maga az érzékenység beépült a polgári kultúrába. A következő fejezetben a bárdköltészet elemzésekor a hagyományok újra- és megteremtésének logikája, az „átsajátítás” (388) került az vizsgálat homlokterébe, ami megint csak a modern szerzői jog és a lírai hangvétel subjektumtól való elkülöní-

tése miatt válik fontossá a modern költészet megszületésének felkutatásakor. Ezen felül a bárdköltészet rendi költészettel való kapcsolatának lényegét a közösségi identitás megalkotásának igényében látja, így a korábban S. Varga Pál által vizsgált nemzeti identitás költészetét is egymást keresztező beszédmódként jeleníti meg, ahogyan Vaderna erre a különbségre maga is utal az 1199. lábjegyzetben. Hogy ebben a fejezetben még inkább összefonódnak az esettanulmányokban elemzett jelenségekből levonható konzekvenciák, azt mi sem mutatja jobban, mint a költői professzionalizálódás bárdköltészettel való szoros rokonsága és a közösséghez való tartozás, valamint az alkalmiság egyaránt kifejeződik a bárdköltészetben. A bárdköltészet tehát ismét új költői szerepet alakított ki; itt át is tér Berzsenyi Dánielre a kötet szerzője, és beleilleszti a korábban publikált, nagy horderejű tanulmányát a kötet gigantikus gondolatfolyamába, hogy textológiai vizsgálatok által mutassa fel a bárdköltészetnek modern költészettel való rokonságait.

Befejezésül a költőként gyakorlatilag ismeretlen Sebestyén Gábor életvitelszerű versontását áttekintve elemzi a korszak költészeti tendenciáit, és a következőképp foglalja össze a régi és új költés közti különbséget: „egyfelől az egyéni érzelmek kifejezésének igénye egy hatásorientált retorikai hagyománytól az önelvű esztétikák poétikai eszközei felé mozdult el. [...] Másfelől a közösségi identitások kifejezésének kommunikációs formái így a költészet [révén] adaptálódtak azokhoz a modernizációs folyamatokhoz, melyek a rendi társadalom több száz éves struktúráit átmozgatták.” (501.)

A Vaderna-kötet tehát látszólag esettanulmányok halmaza, valójában azonban a különböző fejezetekben jellemzett fázisok által kiemeli ennek a születésnek a folyamatszerűségét, s miközben társadalmi beágyazottságára figyel, képes a tendenciákat szövegelemzések által is kimutatni.

Kollár Zsuzsanna

Bónus Tibor: A másik titok. Kosztolányi Dezső: Édes Anna

(Budapest: Kortárs Kiadó, 2017), 546 l.

Tizenegy jelmondat vezet be magyar, francia és német nyelven a magyar regényirodalom egyik legnépszerűbb művének a szövegközpontú elemzését, felvillantva a hét nagy fejezetre tagolt, hatodfélszáz lapos könyv főbb kontextusait és értelmezői távlatait. Szóba kerül az erény antik felfogása, s taníthatóságának kérdése, a szegénység titka a Biblia, s lényegének elrejtettsége Heidegger felfogása szerint, a tudás mibenléte Montaigne,

Pascal és Derrida megközelítésében, s talán mindezekre, vagyis a titok és a másik kölcsönös viszonyára vonatkozóan Kosztolányi egyik kriptikus találós kérdése. Az efféle rejtvény sajátja, hogy kulcsot ad az olvasáshoz, ám a szöveg nyitjához csak a kérdés értelmező olvasása által férhetünk hozzá: az olvashatatlannak és az olvasásnak ez az egymást átható folyamata akár az *Édes Anna* szövegét végtelenül keretező olvasat emblémája is lehetne.

Ahogy a rögzíthetetlen, s eldönthetetlen jelentésű szöveghelyeket és mozgásokat teremtő regény rendkívül figyelmes olvasása egyetlen ponton sem cövekel majd le egyféle magyarázathoz, úgy már a jeligék között is többféle értelmezési irányok játéka bontakozik ki. A tudás korlátosságának elfogadásával, s beláttatásával vajon nem teszünk-e másokat is nincstelenné? Ha az erényben nemcsak lélek van, de eszesség is, meglehet-e az értelem részvétele nélkül az együgyűekben is? A művészet mintha anélkül beszélne a szegénységről az európai kultúrában, hogy tudatosítaná kimondatlan titkát. Maguk a szegények nyelvinségben, a magukat önhittén és vakon kívülről tekintők ellenben szóbőségben szenvednek. A megértendő dolog meg van fosztva az artikulációtól, nem juthat nyelvhez. A szegénység legjelentősebb reprezentációi, jelesül az *Édes Anna*, szembesítenek ezzel az elrejtettséggel, az utóbbi ugyanakkor nem meríti ki művészi lényegük titkát. Már a jelmondatokkal felvázolt látókör megkülönbözteti Bónus Tibor alapvetően dekonstrukciós – a hermeneutika bizonyos belátásaival egyénien ötvözött – olvasásmódját az egzisztencialista indíttatású sorsértelmezésektől, amelyek a szegénységet az ember lényét mindenkor meghatározó hiányra vonatkoztatják, s a kimondhatatlan titkát a nyelv előttiség rejtélyes tartományában kutatják, a dadogás, az artikuláció képtelenség antropológiai-létszerkezeti magyarázataival kísérletezve.

Bónus Tibor könyvének az egyik kezdeményező tétele szerint az *Édes Anna önértelmező regény*. Ebből következően a *narratív megalkotottság szöveg általi értelmező színrevitele* adja az olvasás vezérfonalát. Az irodalmár bonyolult, szerteágazó és

nehéz olvasási műveletek végrehajtására, s ezek elméleti reflexiójára vállalkozik. Az interpretációs lépések szüntelen mérlegelése, különböző olvasati lehetőségek felépítése és lebontása a tervezhetetlen szövegesemények iránti nyitottság folyamatos fenntartásával: ezek a tulajdonságok határozzák meg jellegadóan a monográfia szövegszerveződését. A kontextusok változatosak, az értelmező műveletek szövegkötöttsége ugyanakkor szoros, amelyeknek az aprólékosan részletes felvázolásához lassú sodrású, akkurátus beszédmod társul: mindezek együtt teszik nehezen idézhető szöveggé *A másik titok* című könyvet. Minden megszorítását ennek a hatodfélszáz lapos szövegfolyamnak nem lehet figyelembe venni, ha példát akarunk meríteni belőle.

A műelemzés az irodalomtudomány talán leggyakrabban művelt területe: bejáratott eljárások, szempontok és módszerek kapcsolódnak hozzá, szinte kötelező gyakorlatként írva elő a mű hatástörténetének feltárását, kontextusainak a körülhatárolását, s nem utolsó sorban kiemelt jelentéstani összetevőinek és poétikai eljárásainak az együttes vizsgálatát. A műfajhoz kapcsolódó elvárások teljesítése Bónus Tibor könyvében korántsem szokványos módon történik. Alkalmazza a prózapoétika ismert szempontjait, de a narratív szerkezet feltárásával nem éri be, ugyanakkor nem célja új regényelemző módszer kidolgozása. Elemző figyelemben részesíti az elbeszélés retorikai alakzatait és műveleteit, s az utóbbiaknak a cselekményt, a szereplői viszonyokat, valamint a narratív tanúságtételt alakító szerepét. Bónus Tibor lassú, aprólékos olvasása állhatatos figyelemről tanúskodik: a jelölési folyamat minden lényeges mozzanatára ügyelve, aggályos körültekintéssel ara-

szol előre a kötet terjedelmének a töredékét kitevő szépirodalmi szövegben. Többirányú utalások, kitérők közbeiktatásával követi nyomon az olvashatatlanság és/vagy olvashatóság lehetőségi feltételeinek változásait.

A könyv címébe emelt titok magyarázatához az *olvashatatlan* meghatározása adja az egyik támpontot: e szerint „az irodalmi szöveg »saját« titka nem valamilyen megragadható, minden olvasás konvenciójától idegen mögöttes, organikus lényeg, azt az olvasás állítja elő, amely sohasem képes olvashatóvá tenni” (22). Az olvasás által keletkező titok olvashatatlansága elméleti szempontból szinte magától értetődő textuális összefüggés. Az *Édes Anna* szoros olvasásának azonban nem kevesebb a becsvágya, mint hogy rendre továbbvezesse a regény értelmezését a nyelv, az irodalom, s az esztétikai tapasztalat alapkérdéseire: „Az irodalom aktíválja a bizalom és a gyanú ingamozgását, egy olyan eredendő hiányt vagy vakságot, amelyet az olvasás lehetetlen lehetőségeként »azonosítottunk«. Játékba hozza a minden emberi tapasztalásban ott munkáló titkot, miközben maga is egyfajta titokként, pontosabban – Jacques Derrida enigmatikus, találó és mély értelmű „definíciója” szerint – titok nélküli titokként viselkedik.” (219.)

Miben ragadható meg e munka többlete az egyetlen szépirodalmi szöveget szorosán elemző monográfia intézményesült műfajához képest? A látószög, a látás és láthatóság rendkívül alapos vizsgálata *önmagában* nem jelentene lényeges előre lépést a regény eddigi recepciójához képest, hiszen a perspektivikusság jelentőségét szinte valamennyi szaktudományos szempontból releváns olvasat felismerte. Látott és látó nézőpontok tükröződése-

inek és kriptikus hatásainak az észlelő megértése, továbbá az általuk létrehívott fényárnyékok játékanak a nyomon követése különbözteti meg az *Édes Anna* reflektált olvasását, amely az érzelési folyamatok és a szövegmozgások megfeleltetésének nehézségeire irányítja a figyelmet. A hang és a látószög bonyolult egymásra vonatkoztatásának köszönhetően az értekező nem fosztja meg emberi tulajdonságaitól az *audiovizuális médiumnak* tekintett regény közegét. Árnyalt megkülönböztetéseket tesz regény és film összehasonlítása kapcsán, s az *Édes Anna* sikertelen filmes adaptációinak segítségével is igazolja a vizuálisan orientált narráció rejtélyességét: „a döntő helyeken a szem, a látás elsődlegességére redukált elbeszélő tanúságtétel felelős a [...] titok s a homály szövegbeli effektusaiért” (163).

A munka ennél is lényegesebb célkitűzéseként tartható számon, hogy a szöveg poétikai olvasásából kiindulva rendre *általános irodalomtudományi* érdekelttségű kérdések újragondolására vállalkozik. Mennyire helytállóak az irodalom eddig ismert meghatározásai? Mi a különbség irodalom és nem irodalom, az irodalom belső és külső kiterjedése között? Mi volna az irodalom önmagával azonos, belső lényege, mely elhatárolhatóvá tenné külső kisajátításaival szemben? A szembenállás alapjai ingataggá válnak, amennyiben az irodalom létmódja maga is differenciális természetű. A különbség meghatározásába mindig már beiródó differencia tárgyasításának kérdésessé tételével milyen új viszonylatok alakíthatók ki szövegen belüli és azon kívüli övezetek között? Bónus Tibor tudatosan ingadozik szó és tett, nyelv és cselekvés viszonyát mérlegelve kétféle olvasásmód között: szemmel tartja a regény belső és külső vonatkozá-

sait, vizsgálja önértelmező működését, amelyet nem választ el társadalmi-szociális nézőpontjától, miközben azt hangsúlyozza, hogy szoros szövegolvasást végez. Elemzései nyomán *eldönthetetlenek* bizonyul, mi van a szövegen kívül és a szövegen belül.

Minden tekintetben a „nehéz textuális olvasat” számít mértéknek a monográfiában, s ehhez képest az olvashatatlanon átsikló jelentésadás leértékelődik. Mindazonáltal Bónus Tibor legemlékezetesebb olvasataiban elválaszthatatlan egymástól a *jelentő* folyamat beható vizsgálata, s a *jelentés* összetettségének feltárása. Az értelemképzés feltételeinek az alapos körüljárása nem válik el az interpretációtól, ahhoz képest nem pusztán külsődleges, állványzatként használt technikai eszköz, hanem *maga* az értelmezés.

A jelentőfolyamat felvázolása során bizonyos kiélezetten ellentételező megfogalmazások arra emlékeztetnek, hogy a dekonstrukció *stratégiai* megfontolásból létesíthet olyan szembenálló értelmezési lehetőségeket, amelyeknek az egyensúlya a szövegen végzett munka során ingatagnak bizonyul. Másként nehezen lenne indokolható a monográfiának az egyik alaptétele, mely szerint a regénynyelv gazdagsága veti meg a mű esztétikai hatásának az alapját, amely valamiféle családiassággal, az *együttérés családiasságával* lenne azonosítható, szemben a másik póluson az otthonos nyugtalanító kísértetiségével. Ahogy én olvasom a szöveget, az együttérés természetessége a regénynyelv összetettségének, valamint a nézőpontok és hangok elkülönöződő játéknak köszönhetően egy pillanatig sem jön létre, de mindenekelőtt azért nem, mivel az ismerős idegensége hatja át mindazt, ami sajátjának mutatkozik. A titok nyug-

hatatlan dinamikája mellett szól a regény értelmezésében egyébként nagy nyomatékkal hangsúlyozott „radikális perspektivikusság”, amelyhez – többek között – a rögzített nézőpont hiánya, s a látószögek folyamatos változtatása társítható, tehát olyan poétikai tulajdonságok, amelyek ellene hatnak a mesei-románcos, ellentételező beállításoknak, kérdésessé téve ez által az olvasó természetes azonosulását a főhőssel, kinek lényé áthatolhatatlanul idegen marad.

Bónus Tibor a jelentésképzés retorikai és textuális feltételeinek vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Megítélése szerint az *Édes Anna* fogadtatás történetében meghatározó szerepet betöltő esztétikai identifikáció befogadási modelljének a korlátja, hogy esztétikai és morális reflektált szétválasztásával és összeegyeztetésével, de végső soron a jelentés azonosításával felszámolhatja az olvasást, elfedve a szöveg olvashatatlanságait. Nyilvánvaló, hogy ennek elkerülésére a szöveg dekonstrukciós mozgásait követő olvasás sem tarthat készenlétben feltétlen biztosítékot. A recepciótörténet végső tanulságát összegző értekezés szerint minden „ép lelkiéletű” olvasónak az „emberi jóérzés” írja elő, hogy azonosuljon Moviszter magyarázatával, politikai álláspontjától függetlenül érezzen részvétet Anna sorsa iránt, s értse meg tettét, a kettős gyilkosságot. Ép lélekre s az emberi jóérzésre, mely erkölcsi követelményként írja elő a kettős gyilkosság megértését és az elkövető iránt érzett részvétet, az örökkévalóság szempontjából lehetne egyértelműen hivatkozni. Transzcendens távlatot a dekonstrukciós elemzés sajátként nem érvényesít, viszont teológiai nézőpontból is kísérletet tesz a megértés és a részvét ellentmondásos természetének a magyarázatára. (Vö. 15, 105, 117, 187, 341, 362, 529.)

Fontos eleme a mű értelmezésének a címszereplő és a regényszöveg között vont párhuzam, melynek alapja, hogy mindkettő *kiszolgáltatott*: Anna lényé az irodalmi szövegnek, az utóbbi az olvasónak. A regény kifinomult nézőpontrendszere többszörösen is kiszolgáltatja az erőszakot elkövető címszereplőt, amennyiben csakis általa szerezhethet tudomást róla az olvasó, akinek felkínálja a gyors esztétikai identifikáció lehetőségét, vagyis megengedi, sőt bátorítja a szövegen elkövethető erőszakot. Az irodalmi szöveg „kisajátításként (is) viselkedik”, amennyiben pusztán a cselédsors kiszolgáltatottságaként kínálja fel olvasásra a szöveget. A cselédlány és a róla szóló mű kölcsönös kiszolgáltatottságának a megfeleltetése egy ponton túl elhagyja az olvasást, s elemelkedik a szövegtől: „az írás néma lenyomatoként ismétli önmagát” „vagy sorsára hagyott gyermekként idegenek közé kerül, akik saját céljaikra használják” (20). Az antropomorfizmusok és trópusok fokozatos halmozásával a gondolatmenet végül nehezen belátható következtetéshez vezet: a szöveg „ki van szolgáltatva mindenkor olvasatainak, sőt, mintha akarná ezt a szolgásként” (uo.). A szöveg rabul és túsul ejti az olvasót, aki fel akarja számolni „áthatolhatatlan (titkának) szuverenitását”, s eközben ellenállóvá válik „a(z) általa keresett) szolgálattal szemben” (21), mely utóbbi itt, ha nem csalódom, a szöveg olvasói kisajátítását jelenti. Aligha lehet kétséges, hogy Anna tudata közvetlenül hozzáférhetetlen. A teremtett tudatok olvasása azonban – a fokozati különbségektől eltekintve – véleményem szerint nem is lehet más, „csak önkényes és erőszakos”.

Testképek, taglejtések, gesztusok, te-
kintetek, arckifejezések, élőképek olva-

sása jelöli ki az értelmezés egyik fő irányát. Bónus árnyalt elemzések sorában taglalja kép és nyelv, látvány és jelentés szövevényes viszonyát: „A nézőpontok közti sebes váltások nyilvános és titkos ellentmondásos kötésének ellentmondásos szimmetriáját rajzolják ki, a kriptikus tükrösségét és a tükrös kriptikusságát, olvasás és félreolvasás szétszálazhatatlan műveleteit.” (46.)

Bónus sokrétű olvasatának az egyik lényeges tétele szerint a *tanúságtétel* íródik ambiguus módon a narrációba. Ennek az ellentmondásos kapcsolatnak az esetleges feloldása, ahogy én látom, elvileg lehetetlen, jöllehet az olvasás egyetlen imperatívusza és tétje éppen az lehet, hogy mennyire vagyunk képesek a lehető legfigyelmesebben, tehát minden részletre kiterjedő gondossággal olvasni a szöveget, belátva végül a megismerés, a tudás határait. A szöveg mindig nyitott marad a titok lehetőségére, mivel – Derrida szerint – van, amit nem nevez meg, s ez a tartaléka (*réserve*) kimeríthetetlen. Az *Édes Anna* ráadásul önértelmező szöveg, melynek lényegi kriptikussága éppen abban rejlik, hogy nem képes feloldani az elsődleges referenciáját, mivel az maga a mű. A szöveg titkot őriz, amennyiben, mint minden tanúsítás „szinguláris eseményre vonatkozik – írja Derrida –, és egyedi, tehát invenciózus kapcsolatot kezdeményez a nyelvvel”. (*Poétique et politique du témoignage* [Paris: Éditions de L’Herne, 2004], 534.) Bónus Tibor alapos és sokoldalú szövegelemzéseivel sokat tesz azért, hogy kitágítsa az olvasás működéséről, önreprezentációjáról, látott és elképzelt bonyodalmas viszonyáról, az érzéki értetőségének feltételeiről szerzhető tudásunkat. A magam részéről így összegezném irodalom és tanúságtétel egymásba

íródásának a tanúságát: Édes Anna lénye, szótlansága és végtelen magánya titkot hordoz, azt tanúsítván, hogy a tanúnak nincs tanúja.

Bónus Tibor az irodalmat nem hozza egyetlen lehetséges szerepének vonatkozásában sem alárendelt helyzetbe, de nem is vitatja el a szöveg hatásának társadalmi, lélektani, politikai, szociális, mozgósító és egyéb funkcióit sem. Fenntartással él Jauss irodalom felfogásával szemben, mivel a német elméletíró túlzott bizalmat tanúsított az esztétikai tapasztalat kommunikatív (s vele morális) teljesítménye iránt. Ez az indoklás azért elgondolkodtató, mert Bónus ugyanakkor az irodalom „cselekedtető erejét” hangsúlyozza. *A másik titok* szerzője a jelentésképzés feltételeinek radikális (ki)kérdését állítja szembe Jauss esztétikai identifikációjával, mely utóbbin az *Édes Anna* újraolvasója „rendre túllépní kénytelen” (17).

A „cselekedtető erő” a monográfia egyik mesterszavának tekinthető, mind előfordulásának gyakoriságát, mind koncepciónális jelentőségét tekintve (29). A fogalom jelentését közvetlenül nem határozza meg a szerző. A nyelv cselekedtető erejének megnyilvánulásait sok mindennel kapcsolatba hozza, s nyilvánvaló, hogy nem köti Austin performativitás-elméletéhez. Alapvető kérdésként merül fel, hogy a *cselekedtető erő*, illetve a nyelvbe dekonstrukcióként már mindig is működő *önromboló erő* között vajon tételezhető-e folytonosság? A monográfia szóhasználata szerint a cselekedtető erő a nyelv, a szöveg, és az esztétikai tapasztalat viszonylatában egyaránt megnyilvánul. Lukács *Édes Annáról* szólva „az esztétikai tapasztalat cselekedtető erejét, társadalmi felhívó funkcióját, ennek hatékonyságát illetően *erős kétségeket* hangoztat” (12). Bálint György állás-

foglalása „a regényi reprezentáció szuggesztivitását nem választja el az irodalmi szöveg cselekedtető erejétől” (14). „Bóka László mellett talán Sőtér István az első, ki a nyelv cselekedtető erejét komolyan véve hártja el Kosztolányitól a passzivitás leegyszerűsítő és félrevezető képletét.” (14.) A cselekedtető erő a regény valamilyen mozgósító képességéhez kapcsolódik némely marxista olvasatokban, amelyeket Bónus általában szigorúan elmarasztal, de azt méltányolja, ha a mű fenti rendeltetését számon tartják.

Miféle értelmezői pozícióból nyílik rálátás az irodalmi szövegnek erre a szemlátomást lényeges hatásösszetevőjére? A cselekedtető erő értelmezésének az egyik lehetséges kontextusa minden bizonnyal a liturgiátörténet. A gyülekezeti ének esztétikai tapasztalatának kommunikatív teljesítménye a cselekedtetés, a lelki cselekedtető képesség fejlesztése, fokozása. A cselekedtető erő forrása Luther szerint zene és szöveg kölcsönhatásában rejlik. A *Symphoniae jucundae* 1538-as előszavában így dicséri az éneklést: „az ére nyekre és jócselekedetekre való buzdítás és ösztökélés a Musicán keresztül adatik a prófétáknak.” (Martin Luther, „A muzsika dicsérete”, *Zsoltár*, 1/3., szeptember [1994]: 2–3.) A szertartáson elhangzó ének esztétikai cselekedtető ereje nem választható el az esemény liturgikus közegétől. A szertartás ének lelki hatását, erkölcsi készítettségét nyilván nem tanácsos minden megkülönböztetés nélkül áttemelni regényszöveg esztétikai tapasztalatának az értelmezésébe. A cselekedtető erő a szó liturgikus értelmében a hit megélésére buzdít. Az *Édes Anna* rendkívül részletes olvasata ellenben nem támogatja a szöveg „példaértékének” az átfordítását semmiféle tanító célzattá, tehát másra kell gon-

dolnunk. A cselekedtető erő kapcsolódik a retorika *docere–delectare–movere* hármasságának a hermeneutikai újraértelmezéséhez. A monográfus nyelvszemlélete azonban – ahogy erről korábban már szó esett – nyilvánvalóan különbözik a kifejezhetetlenségben katartikus hatást érzékelő konstanzi iskola felfogásától. A cselekedtetés dekonstrukciós értelméről talán a példaértékű, de nem tanító célzatú szöveg kriptikus beszédmódjának az apóriája tanúskodhat, melyben az elrejtett üzenet felfedése, az igazságként felfogott nyelv, illetve a morál, a meggyőzés nyelve egyidejűleg, mintegy a másik útját keresztezve állít akadályt a megnyilatkozás értelmének mint cselekvésre készítésnek a befogadása elé.

A monográfia irodalomszemléletét meghatározó dekonstrukció távlatából a nyelv létesítő ereje kiszámíthatatlan, tervezhetetlen, ellenőrizhetetlen eseményekben nyilvánul meg. Bónus Tibor rendkívül összetett olvasataiban a regény különösen gazdag nyelve akár az önromboló erőt is kiaknázhajta. Erre lehet abból következtetni, hogy a negyedik fejezet (*A kriptikus tere és ideje – pepita mint[h]ák*, 169–274) okfejtése szerint szabályos szerkezetű rajzolatot, „tükrösen inverz (pepita) mintázatot adnak ki a regényben” az „érzéki és morális-figuratív dimenziói”. Kérdés azonban, hogyan képes az előre nem láthatót színre vinni a szöveg a maga önértelmezéseként?

Bónus Tibor nem zárkózik el teljes mértékben az elbeszélés – ahogy ő fogalmaz – *példaértékének* a feltárásától. A példaérték nem ragadható meg adott értelmű szimbolikus rendek esztétikai reprezentációjaként. *A másik titok* című Édes Anna-olvasatban a szöveg működésére vonatkozó szinte valamennyi kijelentésről

kiderül, hogy lebegő létmódú: feltételes, rögzíthetetlen és stabilizálhatatlan. Bónus Tibor mintha azt sugalmazná, hogy a kétértékűség elvének nevezett tétel, miszerint minden állítás vagy igaz, vagy hamis, a szöveg szerveződésére vonatkoztatva nem érvényes változatlanul az irodalmi olvasásban. Az irodalmi mű azonosságának differenciális létmódja nemcsak az olvasott, de az azt *olvasó* szövegnek is sajátja. Az értelmezést egyidejűleg felépítő és lebontó gondolatvezetés, az ingadozó, kétértelmű beszédmód folyamatos fenntartása ugyanakkor távolról sem jelenti azt, hogy a regény poétikai összetettsége egymástól idegen tulajdonságok tetszőleges felcserélésével volna megragadható. Mégis milyen feltételek mellett lehet „az olvasás természetes könnyűség”-nek a „felszámolhatatlan nehézség” az egyenértékű megfelelője? (47.) Végső elemzésben ezek az egymással felcserélhető fogalmak nem két végletet, de ugyanazt nevezik meg Bónus megközelítésében.

A könyv visszatérő retorikai alakzata a kételemű szerkezetek, viszonyfogalmak keresztirányú megfordítása, mely a szöveg megszüntethetetlen többértelműségének a kifejezésére hivatott (az olvasás politikája – a politika olvasása, a hatalom reprezentációja – a reprezentáció hatalma, dolgok megszemélyesítése – személyek dologiasítása, átruházhatatlan saját és átsajátíthatatlan másik, stb.). Az *Édes Anna* olvasatában – ahogy erre már fent történt utalás – stratégiai jelentősége van a gondosan megalkotott és párba rendezett ellentétes kijelentéseknek. E kételemű, szembenálló gondolati szerkezetek lebontása közben válik világossá, hogy nem szükségszerűen kell az egyik állításnak igaznak, a másiknak meg hamisnak lennie. A regényben egyszerűen *tükröszerű*

és *asszimmetrikus* viszonyba rendeződnek olyan fogalompárok, mint test és lélek, fény és árnyék, külső és belső, titkos és nyilvános, rejtett és nyitott, tartalmazó és tartalmazott, élő és élettelen, materiális és spirituális, ezek a relációk azonban nem rögzítettek, hanem alakulásban vannak, s átszövik a regényt.

Az értekező szöveg aporetikus szerveződésének a fenti játékát tételezve is kérdésesnek vélem az alapkoncepció alábbi elemét: „a narráció egyszerre tárja fel eltéveszthetetlen transzparenciával és hagyja mégis homályban a címszereplő kilétét s tettét” (30). A kijelentés első felét nem igazolja meggyőző szövegpéldákkal a szerző, a második tagmondatba foglalt megállapítását ellenben sokoldalúan bizonyítja. A cselédkönyv idézése nem azonosságot, de különbséget keletkeztet. A „személyleírás” áttetszősége azt sejteti, hogy az adatokból nem derülhet fény Anna kilétére. A nyugvópontot nem találó értelmezés ellentételező játéka fenn tartja az egymást kölcsönösen aláásó kijelentések egyidejű érvényességének lehetőségét, s ez által az értelem lebegését az irodalmi olvasásban. Nemcsak az értelmezett, de az értelmező nyelv is képes előhívni nehezen egyértelműsíthető megfogalmazásaival az ismertnek tetsző nyugtalanító titokzatosságát. Két példát említenék. Édes Anna „látványából leolvasható belső nézőpontja miért s hogyan vetette kívül az olvasást ama mélyebb interioritáson, melyet kényszeresen közelíteni *s feltételezni* kénytelen. Azon, mely a külsőből kikövetkeztethető belsőből se érhető el, lévén abban, a külső belsőben egyfajta *belső külsőt képez, s amelynek kriptikus mögöttese abban az értelemben is kívül van a belsőn, hogy kívül kerít a szövegen*, melyből egyszerűen

hiányzik, amennyiben nincs ott, mégse lehet nem tételezni.” (217.) E körkörös okfejtés talán azt hivatott sejtetni, hogy az olvasó nem férhet hozzá Anna belső diszpozíciójához. Ennél képileg szokványosabb, ám nem kevésbé enigmatikus Anna és Vizyné végzetes érzelmi kötelékének a metaforikus kifejezése: „Az asszony szívébe hatoló kés [...] egy szív nélküli (üres) szívet ér el, amihez feledni kell, hogy az olvasó *Annát se zárhatja ki abból a szívből*, sőt hogy *Anna szívéből se zárhatja ki a késsel illetett szívet – a két szív dobbanása, viszonyuk titok.*” (218 – kiemelések D. I.)

Az *Édes Anna* című regény történelmi kontextusára vonatkozóan akadnak vitatható állítások a monográfiában. Nem firtatom, hogy Kosztolányi miért csak „végső soron” (9) idegenkedett töretlenül a két háború közötti „totalitárius” berendezkedéstől, jóllehet szövegszerűen egyetlen példát sem tudnék mondani idegenkedésének az ellenkezőjére. A 20. században két totalitárius rendszer volt, a bolsevizmus és a náciizmus, Kosztolányinak egyikhez se volt köze. A két háború közötti politikai rendszer minősítése a dolgozatban meghaladott történettudományi álláspontot tükröz. A korszak mértékadóinak tekinthető kutatói közül ma már senki sem gondolja azt, hogy 1944-ig Magyarországon totalitárius rendszer működött volna.

A disszertáció felnagyítja Kosztolányi szerepét az ún. „Marx-fordításban” (173). Nem bizonyított, hogy Kosztolányi Marx *Tőkéjéből* egyáltalán lefordított valamit, erről ugyanis nem maradt fenn se kézirat, se nyomtatott szöveg. Marx műveinek magyarra fordítása céljából a proletárdiktatúra bizottságot állított fel, amelynek kényszerűségéből volt tagja Kosztolányi: így kellett a legkisebb árat fizetnie azért, hogy bizo-

nyítsa, nem ellensége a proletárdiktatúrának. Szabados Sándor népbiztos Mikes Lajost bízta meg a *Tőke* fordítói munkálatainak irányításával. A fennmaradt kifizetési jegyzék nyilvánvalóan igazolja, hogy Kosztolányi formális szerepet töltött be a Marx Fordító Bizottságban. Kosztolányi két alkalommal összesen 1000 korona előleget vett fel, ezzel szemben Mikes ennek több mint a hatvannyolcszorosát. Nem kétséges, hogy Kosztolányi számos kortársához hasonlóan követett el hibákat: az *Új Nemzedék* „Pardon” rovatában, amelyet többen írtak, vállalhatatlan cikkek is megjelentek, névtelenül. Kosztolányi névvel közölt írásaiban nehéz lenne hasonló kivetnivalókat találni.

Fel kell figyelni bizonyos fogalmak kétértékű használatára a monográfiában, mivel ennek elméleti jelentőség tulajdonítható. A *vakság* egyszer a titok titokszerűségével áll kapcsolatban, s a dekonstrukció szótárából kölcsönzött, máskor szigorú elmarasztalást fejez ki, mivel az interpretáló vétségének a következménye. Ez utóbbi Bónus értékelése szerint szinte mindenkiel megtörténik a regény – egyébként szemlátomást gazdag és sokrétű – befogadástörténetében. Kivételt egyedül Kőszeg Ferenc 1974-ben megjelent értelmezése képez, amellyel Bónus Tibor maradéktalanul egyetért (vö. 21,

34, 41, 74, 103, 361). A másként értés azonban, különösen olyan enigmatikus szöveg esetében, mint az *Édes Anna*, a befogadás természetes fejleménye: aligha ítélné el a másik olvasat, ha szintén szorosan a regény szövegére vonatkozik. Bónus Tibor figyelmesebb olvasója a szépirodalmi, mint a szakirodalmi szövegeknek, legalábbis ebben a könyvében. Nyilvánvaló, hogy az önazonosság differenciális létmódja nem hatálytalanítja az értelmezői kisajátítások közötti fokozati, szakmai-módszertani, minőségi különbségek mérlegelését. A hiteles mérték alkalmazása az arányos és igazságos interpretáció egyik záloga.

A másik titok mindvégig alapvetően a jelölési folyamatra összpontosít, s szinte valamennyi műveletét a szöveg szoros olvasásának rendeli alá, ugyanakkor képes az irodalmiság általános kérdéseinek a közelében tartani a regény egyes szöveghelyeinek a magyarázatait. Bónus Tibor könyve az irodalmi szöveg összetett elméleti-poétikai olvasását szorgalmazza, s ennek jegyében éppúgy igyekszik feltárni a mű belső összefüggéseit, mint külső kapcsolatait. Az *Édes Anna* hallatlanul részletes elemzése elmélyült textuális munka, mely az irodalomtudomány élő kérdéseivel szembesít.

Dobos István